

Igor Grdina

DOŽIVLJANJE NEMCEV IN NEMŠKE KULTURE PRI SLOVENSKIH RAZUMNIKIH OD PROSVETLJENSTVA DO MODERNE

Prispevek k zgodovini občutenj življenja na Slovenskem

Naknaden referat k znanstvenemu posvetovanju Nemška in slovenska kultura na Slovenskem od začetka 19. stoletja do druge svetovne vojne, oktobra 1990 v Ljubljani

Anybody can make history. Only a great man can write it. There is no mode of action, no form of emotion, that we do not share with the lower animals. It is only by language that we rise above them, or above each other — by language, which is the parent and not the child, of thought.

Oscar Wilde, *The Critic as Artist*

Če velja Wildova misel, ki smo jo postavili na začetek našega razpravljanja, nismo naredili napak, ko smo se po odgovor na v naslovu zastavljeni problem odpravili predvsem v slovensko literaturo, zakaj literatura spričo svojih neogibnih pričevanjskih razsežnosti ob pozornem branju ni zgolj dokument za zgodovino, temveč tudi dokument zgodovine in na svojevrsten način tudi zgodovina sama. Ob tem je takoj nujno opozoriti, da to niso pogledi »moža brez posebnosti«, temveč pogledi miselne elite, čeprav so vsakdanji stereotipi tudi tod zelo prisotni. Vendar ne gre spregledati dejstva, da je bila duhovna elita slovenskega naroda v 19. stoletju in v začetku 20. s slovenskim »malim človekom« mnogo tesneje in trdneje povezana kakor enakšne elite sosednjih narodov, ki so se po tedanjem pojmovanju označevali za zgodovinske, ker so pač imeli že iz prejšnjih časov vzpostavljene diferencirane strukture vsakdanjega in nevsakdanjega življenja, medtem ko so Slovenci izvedli tovrstno diferenciacijo šele v času od razsvetljskega narodnega preporeka do nastopa modernističnega preloma v občutenju sveta, se pravi nekako od 1768 do 1890/1900. Kajti: Slovenci svojih starejših struktur spričo svojega položaja nedržavnega naroda v času, ko se je država začela ozirati po svoji duhu dobe primerni narodni utemeljitvi, niso mogli preobraziti v nove, jih razviti, prilagoditi postfevdalni dobi, temveč so morali vzpostaviti strukture svojega življenja v obdobjih revolucije, kapitala in imperijev, če evociramo oznake Erica Hobsbawma, na novo, in sicer iz le ene starejše strukture — kmetstva, ki je stalnica vseh časov, ne pa nosilec razvoja v okvirih katerekoli zgodovinske družbene formacije.

Še več: vse druge strukture starejše slovenske družbe so morale v zavesti Slovencev 19. stoletja kot (če ne povsem, pa vsaj tudi) slovenske odmrli praktično docela (zlasti zemljiška aristokracija); morale pa biti razglašene za neslovenske, ker kot z nemško (Jožef II.) ali konservativno (Predmarec) državo nujno zvezane niso mogle koristiti slovenskemu narodnemu gibanju, ki ga državna oblast kajpak ni gledala z naklonjenostjo (v franciscejskih in metternichovskih časih iz naslova konservativizma, pozneje vse bolj iz naslova nemškonacionalnega vladnega liberalizma). Tedaj je bila rojena najbolj trdoživa slovenska legenda (ali manj poetično rečeno: stereotip) o Slovencih kot narodu proletarcu, kakor je stvar izrekel po tem, ko je bila že čvrsto zasidrana v slovenski zavesti, Ivan Cankar. Legenda je ustrezala tako slovenski kot nemško-nemčurski strani: prva jo je uporabljala za prikazovanje svojih uspehov, saj Slovenci 19. stoletja pač niso bili le siromaki in kmetje (ne več, je poudarjalo narodno gibanje, temveč moderno razslojen narod, kar naj bi bila izključno zasluga njegovih podvigov: tako je merilo postal izključno lasten narod skozi čas, torej diahrono odprt, sinhrono pa zaprt sistem), druga pa za dokazovanje nehistoričnosti slovenskega naroda in na torej upravičeno družbeno podrejen položaj Slovencev ter njihovega jezika v času, ko je zgodovinsko pravo pravzaprav šele začelo odstopati svoje dotlej prvo mesto naravnemu.¹ Tako so razmerja med

¹ Kako kmet sam po sebi in po svoji naravi ni bil nič bolj slovenski od meščana, pravi dr. Josip Vošnjak v svojih Spominih, ko pripoveduje, da je moral tudi podeželana »prebujati«. Bil je torej le najmanj neslovenski, saj ni imel toliko stikov z življenjem

nemško stranjo, ki so jo v slovenskih deželah predstavljali tako Nemci kot ponemčenci, in Slovenci dobivala v razumevanjih in zlasti rezimiranjih slednjih podobo izrazitega družbenega nasprotja med nemškim gospodarjem in slovenskim hlapcem.

Odpor takšnemu popreprostenju stvari pride šele sorazmerno pozno: na klasičen način zanikanja njegove resničnosti v domoznanskih preiskavah imenitnejših slovenskih mož (prvi koraki v tej smeri pri Koseskem in Jakobu Zupanu so v dobi duševne prevlade mladoslovencev pozabljeni, pač zato, ker so jih storili staroslovenci, nakar jih privleče na svetlo šele prelom stoletij, a značilno niso toliko povezani s slovensko zgodovinsko vedo in zgodovinopisjem kot s politično pragmatiko: tako Ivan Hribar v svojih spominih živahno omenja narodno čutečega in narodno mislečega grofa Oskarja Christalnigga, kandidata za ministra²) in na moderen način z umetnostjo Ivana Cankarja, ki v drami Hlapci obtoži Slovence same kot krivca vsakršne podrejenosti slovenskega človeka: tozadevno zelo povedno niti ne nakaže kakršnega koli vpliva tujstva na dramo slovenskega hlapčevskega kompleksa. Z načrtom drame izza časov kmečkih uporov Cankar tudi zavrne dihotomijo **dobri, čisti in lepi ubogi** nasproti **grdim, umazanim in zlim imovitim** kot ideološki konstrukt slovenske meščanske ere. S tem kajpak padeta tudi povezavi **Slovenec – dobri revež** in **Nemec – hudobni bogataš**, ki sta se v slovenskem 19. stoletju avtomatsko pripleljali na preje omenjeno socialno dihotomijo.

Cankarjevo govorjenje o slovenskem narodu kot narodu proletarcu se tako pokaže kot čista retorika in zvita demagogija: z uporabo med slovenskimi meščanskimi ljudmi zakoreninjene meščanske miselne strukture hoče kar največ njej vdanih narodnjakov pripeljati v tabor socialne demokracije, ki je kajpak edina prava stranka proletarcev . . . Cankarjev čas pa je tudi čas, ko se slovenski narod zave svoje družbene razslojenosti in topogledne celovitosti: zato tudi ne sledi Cankarjevi misli, ki je le misel inteligenta in šele skozi zgodovinski postopek kanonizacije vsenarodna. Slovenska miselna elita je tedaj v slovenskem narodu že občutena kot avtonomni družbeni sloj (poprej so bili avtonomni kvečjemu posamičniki, ki so si drznili nasprotovati narodnemu ljudskemu glasu – božjemu glasu slovenskega 19. stoletja). To se brž pokaže tudi v odnosu do Nemcev: inteligentje se začno opazno razlikovati od slovenske mase. Cankar v času balkanskih vojn zahteva od Slovencev, naj Avstrijo puste skupaj z njenimi težavami, ki si jih ustvarja sama, pri miru, sami pa naj se obrnejo v »zvezno republiko jugoslovansko«, kjer se bodo srečali z brati po krvi in z bratanci po jeziku Hrvati, Srbi in Bolgari³ – še v času deklaracijskega gibanja 1917/18 terja slovenska masa vse kaj drugega: monarhično in habsburško-lotarinško Jugoslavijo, ki bi nikakor ne mogla biti brez povezav z Avstrijo –; nato po I. svetovni vojni Anton Lajovic pisari o strupu nemške kulturnosti v Bachovih, Beethovnovih in Wagnerjevih umetninah, Oton Župančič pa se oglasi nekako sočasno z Lajovčevo filipiko za francosko kulturno usmeritev na Slovenskem, ker da je dotedanja nemška škodovala . . .⁴

Toda to so ostale le programatične parole, ki so izražale zgolj voljo inteligentov, niso pa postale dejanskost slovenskega naroda in njegovega doživljanja sveta, zakaj občinstvo je drlo k Wagnerjevim glasbenim dramam, ki so jih med svetovnima vojnama postavljali v Ljubljani, in prebiralo tedaj aktualne nemške avtorje Werfla, Zweiga, Ludwiga . . . Toda slovenska inteligenca v tem programatičnem nenemštvu, ki je prehajalo v protinemštvo, ni bila enotna, kajti med nehumanisti je zaslediti v času med svetovnima vojnama še vedno precejšnje germanofilstvo (npr. pri Milanu Vidmarju in Rikardu Zupančiču – slednji je bil po prvi svetovni vojni nekaj časa vneto profrancoski, nato pa se je obrnil k občudovanju vsega nemškega in v letih druge svetovne vojne celo politično pristal pri nacionalsocialističnem nemštvu), ki seveda ni zadevalo strokovnosti, pač pa pogled na svet. V času staro- in mladoslovenstva si takšnega razkoraka med programom inteligence in voljo mase ni mogoče predstavljati (kvečjemu med posameznimi inteligenti in maso, ki pa je takšne posamične osam-

od Jožefa II. nemško govorečega državnega aparata in ravno takšnim novodobnim poslovanjem. Je pa dejstvo, da je inteligent prebujal kmeta; ni kmet bil sam v svojem slovenstvu, ki je bilo najprej nenemškost, šele po srečanju s slovenskim inteligentom slovenskost. O tem glej: J. Vošnjak, Spomini, Ljubljana 1982, zlasti 95–102.

² I. Hribar, Moji spomini I, Ljubljana 1983, 337–339.

³ I. Cankar, Slovenci in Jugoslovani, Zbrano delo XXV, Ljubljana 1976, 228–238.

⁴ A. Lajovic, O večnih krasotah in o strupu Beethovnovih, Bachovih in Wagnerjevih del, Slovenec 6. IV. 1924; dosegljivo tudi v: P. Kuret, Umetnik in družba, Ljubljana 1988, 124–127. Časnik Jutro je v letu 1927 celo organiziral anketo, ki je vidne slovenske ljudi povpraševala po tem, ali naj Slovenci slede francoski ali nemški usmeritvi.

ljence skupaj z »narodno inteligenco« ožigosala kot nenarodne izkoreninjenke), v 90. letih pa je slovenska liberalna stranka vsaj besedno zakrivala svoj sporazum z nemško stranko na Kranjskem s frazerskim narodnjaškim rodoljubjem, ker si ni upala priznati pakta Tavčar–Schwegel . . .

Slovenska duhovna elita je tako zapustila v svojih besedilnih in siceršnjih podvigih (tudi v neskladjih med enimi in drugimi) zadosti simbolnih in simptomnih gest, iz katerih precej jasno razbiramo njeno pot od priznavanja nemštva, še posebej njegove kulturnosti, kot nečesa nepogrešljivega v svojem bivanju (vprašanje pa je, koliko šteje nemško kulturo za potrebno slovski masi – glede tega je že leta 1858 odgovor povsem nedvoumni NE v Levstikovem Popotovanju iz Litije do Čateža), do zanikovanja vsega nemškega, kar npr. srečujemo na predvečer II. svetovne vojne: France Koblar namreč pričuje v svoji knjigi *Moj obračun*, da so po češki krizi iz ljubljanske radijske postaje izključili vso nemško glasbo (nato še italijansko)⁵ – v tej simbolni potezi je izražen popoln prelom slovenske inteligence z nemštvom, celo z nemško kulturnostjo, in sicer ne zgolj na ravni Lajovčeve programatičnosti, ampak tudi dejanskosti. Slovenska inteligenca se je tako dokončno odpovedala nemški kulturnosti kot svoji drugi kulturi, za kakršno jo je štel še Prešeren (sonet *An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten*), in to zavoljo političnega povoda.

Kajti pravi razlog je bil drugje: slovenska kultura je tedaj že premogla zadosti historičnih stilov in vrhunskih del, ki so oblikovali narodno klasiko kot merilo vrednosti z evropskimi vrednotami; v tem smislu torej ni bilo več neogibne potrebe po neprestanem in sprotne preverjanju lastnih dosežkov z le nemškimi, temveč z vsemi evropskimi. Z nemštvom ni bilo več posebnih odnosov, zakaj slovenska kultura je postala, če govorimo v jeziku 19. stoletja, zgodovinska. Enako je postal zgodovinski tudi slovenski narod kot narod, ne pa še kot nacija, ker je velikosrbska klika poskrbela, da se je Kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev – z jasno državnostjo tudi Slovencev – prelevilo v Kraljevino Jugoslavijo, ki je bila zgolj reducirana varianta enega najzlohotnejših tajnih načrtov v zgodovini človeštva, Načertanija Ilije Garašanina. Od tod je povsem razumljiva uradna in oktroirana ponižanost slovenskega naroda v pleme, kar je bil do leta 1929 le eden od političnih konceptov v parlamentarni državi, ki je imel povsem legitimne protiuteži v avtonomističnem konceptu večine slovenskega naroda.

* * *

V Linhartovi po Beaumarchaisu prirejeni komediji *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* je nemščina povedno povezana le s slojem uradnikov in s pravom: ne s plemstvom in ne s pripadniki tretjega stanu. Tu še ni legende o podložnem Slovincu in tujerodnem gospodarju, temveč je nemščina, ta edina prava domovina Nemcev, če na konkretnost evociramo znamenito misel Wilhelma von Humboldta o jeziku, povezana z miselno preprostim pravnim redom in pravniki, ki se vrivajo v povsem slovensko družbo (to vemo iz dejstva, da vsi drugi nastopajoči govore le slovensko in so torej v svoji edini resnični slovenski domovini). Tu gre za Linhartovo reakcijo na jožefinizem – kajti zaplet z jezikom v prizoru sodišča ni mogel biti povzet po Beaumarchaisu –, ki je tako fevdalnemu sloju, nosilcu Linhartu neljubega »ancien régime«, kot »tretjemu stanu« (personificirana sta v *Baronu oziroma Matičku*) tuj. V bistvu je novouvedeni zgolj nemški pravni red (poosebljen v *Budali*) predstavljen kot od fevdalnega stanu odvisen – celo služeč mu, torej brez samostojne moči – in od tretjega stanu osmešen red sodobnosti, ki nima pravih korenin v družbenem življenju na Slovenskem, ne v starem, ki mu je dajalo ton plemstvo, ne v novem, ki pripada tretjemu stanu. Pri Linhartu smo torej priče pogledu tako v družbene strukture preteklosti kot prihodnosti, kakor so razvidne avtorju: nemščina je na Slovenskem tujek glede na obojne kot vsiljiva regulativa sodobnosti. O Nemcih pa ni v Linhartovi komediji ne duha ne sluha – vse nemško je povezano zgolj z jezikovnim znakom Nemcev, z nemščino, ta pa je nadalje navezana izključno na pravo, ki je v izrazito podrejenem položaju: od slovensko govorečega barona (ki nosi tudi slovensko ime *Naletel*) je to nemško pravištvo povsem odvisno, slovenski služabnik pa je duševno superioren nad njegovo miselno bedo.

⁵ F. Koblar, *Moj obračun*, Ljubljana 1976, 162.

Prva Linhartova komedija *Županova Micka* nemške priimke povezuje z mestom. Glede na to, da je *Ta veseli dan ali Matiček se ženi* podoba podeželske družbe v celoti, od služabnikov do fevdalne gospode, in da je v *Županovi Micki* prikazano nasprotje med lahkoživim mestno pokvarjenostjo in kmečko stanovitnostjo (igro in protiigro omogočita trenutni menjavi: *Micka* je za trenutek prav meščansko nestanovitna, *Šternfeldovka* pa kmečko poštena, čeprav prva pripada kmetstvu, druga pa meščanstvu: povedno pa v »zamenjanih« vlogah nastopijo le ženske, možje so vseskozi tipični za svoje družbeno okolje), si moremo ustvariti podobo Linhartovega razumevanja slovensko-nemških razmerij: nemškost je povezana s slojem birokracije in z meščanstvom. Ne gre še za nemštvo, zgolj za nemškost: meščani v *Županovi Micki* kljub nemškim imenom nastopajo le s slovenskim govornim idiomom, ki je pa seveda drugačen od slovenskega kmečkega govora (in v *Matičku* je plemiški slovenski idiom drugačen od služabniškega), kar nedvomno govori za to, da je bila slovenska družba tedaj razslojena, kakor je bil razslojen slovenski jezik. Linhartove simpatije so nedvoumno na strani slovenske družbe in tretjega stanu, tudi vasi (mestjanski *Tulpenheim* je vendarle tudi »en žlahtni gospod«). Začenja se povezovanje nepokvarjenosti in človeške pristnosti z vasjo, kar pri razsvetljsko-predromantičnem Linhartu nikakor ne more presenečati. Značilno pa še ni izključnega povezovanja slovenskosti zgolj s pozitivnostjo, kar je poznejši prilepek narodnoradikalnih časov na dihotomijo vas – mesto. Leglo nenravnosti in nenaravnosti, mesto, bo v takšnem videnju seveda moralo igrati negativno vlogo trdnjave nemštva in nemškutarstva.

Valentin Vodnik je izpovedal svoje videnje nemško-slovenskih razmerij v »pravljici« (basni) *Nemški inu krajnski kojn*. Nemški konj vprašuje slovenskega (kranjski = slovenski, kajti v pesmi *Dramilo* je Vodnik prvotnega Kranjca nadomestil s Slovincem!),⁶ kaj da je tako reven in ubog – ali mu noga ni v redu, ali glava, ali je len, nakar se še pohvali s tem, kako njega imenitno redé. Slovenski odgovori, da njega tepejo po glavi in da mora lačen stati v mlaki – zato je tako beden, sicer bi bil enak nemškemu. Krivec za slovenske nesreče in zane-marjenosti je torej izven samih Slovencev, toda tudi izven Nemcev: oboje »redi« nekdo drug, vendar pa protežira Nemce. Ta »nekdo drug« je kajpak absolutistična monarhija v svoji franciscejski izdaji, ki je marsikaj podedovala od jožefinske prednice, od katere se ni samo razlikovala . . . Takšno razlaganje podpira tudi Vodnikova *Ilirja oživljena*, kajti Napoleon – kot eminentno politični človek – zbujala Ilirijo iz stoletnega sna, ki je potemtakem izrazilo državno-politično spanje (izraženo seveda s pesniškimi metaforičnimi in retoričnimi sredstvi). V okvirih *Ilirije oživljene* Vodnik tozadevno pomenljivo zapiše: »Duh stópa v'Slovénce / NAPOLEONOV, / En zarod poganja / Prerojen, ves nov.« Ko se 1813. leta vrne avstrijski režim, mu ti v bistvu protiaustrijski verzi zagrenijo življenje, kar je dokaz, kako dobro so bili razumljeni. Niti spokorniška proavstrijska *Ilirija zveličana*, ki govori o lažnivosti in utvarah Napoleonove dobe pri nas, ni pomagala. Izkazalo se je, da »Estrajh« ni za vse, temveč »über alles« – Vodnik ni slučajno pomensko napačno prevedel Collinove pesmi *Oesterreich über Alles z Estrajh za vse* (1809. leta),⁷ temveč je v slovensko verzijo tega besedila vtikal svoje razumevanje avstrijske države, vendar ga ta država na napako ni opozorila, dokler ga je potrebovala kot propagandista, temveč pozneje, ko je on potreboval njo kot delodajalca . . .

Da Vodnik ni nikoli naperil svojega miselnega meča v Nemce, priča tudi njegova najpomembnejša pesem *Moj spominik*: tam je slovenstvo in slovenskost kajpak čez vse in pred vsem drugim, toda nemštvo in nemškost ne stoji nič slabše kakor latinstvo in helenstvo: je kultura, ki jo avtor spoštuje in uči, seveda pa prav zgodnjeromantično ljubi le slovensko kulturnost, ki jo edino tudi zares ustvarja.

Tudi pri Francetu Prešernu v videnju nemško-slovenskih odnosov in stikov ne gre za kak poseben nacionalni odnos: je pa pomembno, da vendarle že gre za boj, zakaj predzadnja strofa *Zdravljice* pravi: » . . . da rojak/prost bo vsak/, ne vrag, le sosed bo mejak.« Torej: v pesnikovi sodobnosti še ni tako, kot zahteva Prešernova himnična utopija, kajti mejak očitno ni le sosed, temveč tudi vrag: sovražniki »rodu naš'ga«, v katere naj »treši grom«, potemtakem niso zgolj absolutistični oblastniki, ki našim ljudem natikajo spone, temveč tudi mejaki, ki niso

⁶ V. Vodnik, Zbrano delo, Ljubljana 1988, 393 (opombe napisal Janko Kos).

⁷ V. Vodnik, Zbrano delo, 408.

»sosed«, ampak »vrag«. Toda kateri slovenskih mejakov je tak, Prešeren ne pove; ne izvemo niti, ali niso taki morebiti vsi mejaki . . . Vendar je to politika in vsakdanja pragmatika, ki je v Prešernovi umetnosti ostala na ravni načela; kar zadeva kulturo, je naš avtor določnejši: sonet *An die Slowenen, die in deutscher Sprache dichten* spregovori o posebnem razmerju med Slovenci in nemško kulturo. Če razšifriramo metaforiko in retoriko, tu pesnik pravi, da je potrebno biti hvaležen nemški kulturi, ki je Slovence vzela v rejo (ob bedi slovenske zgodovine, ki je popisana v *Sonetnem vencu*, se ne gre čuditi, da je prišlo do česa takega), toda častiti je vendarle ne gre nad slovensko, kar pa se počne, ko Slovenec piše v nemščini in to pisanje ni vrhunsko, torej ni vrednota po nemških merilih. Nemštvu takšno pisanje ne prinaša slave, še manj pa jo prinaša slovenstvu, ki tako v nemških očeh ne more biti dosti vredno: nemštvu daje le povprečne talente, hkrati pa zanemarljivo sebe.

Glede na to, da je Prešeren zavrnil iliristični kulturni in politični koncept, je to opredeljevanje do nemške kulture zelo dragoceno: nemška kultura je za Slovence nedvomna vrednota, ker je resnična kultura. Nasprotno je ilirizem zgolj ideologija in kot taka za Slovence ne more biti nikaka vrednota (mimo tega, da je neko prizadevanje, ki je, četudi napačno, boljše od letargije⁸). Nemška kultura sama po sebi Slovincem ne streže po samosvojem narodnem življenju (ilirizem pa to vsekakor počne), z njo imajo slovenski ljudje celo poseben odnos – morajo ji biti hvaležni za kulturno redništvo –, toda ker smo že v obnebj roman-tičnih idej o narodnosti in jeziku (na Humboldtovih, Schleglovih in Fichtejevih miselnih temeljih), Prešeren utemeljeno dvomi o produktivnosti vključitve Slovencev v nemško kulturno občestvo. Vsa problematičnost je torej na slovenski strani: pesnik pač zavrača »priučeno nemštvo« in »priučene Nemce«, ker ne za nemštvo ne za Nemce niso nikaka korist, kaj šele vrednota. Prešeren kot človek novih, meščanskih časov vsekakor razvideva novodobna raz-merja med narodi, ki jih ni prav nič lahko izboljšati: svoje utopično bratstvo in sosedstvo med narodi napoveduje šele za prihodnost in ob vinski kapljici, ki kajpak privzdiguje upanje; nika-kor pa ne zaupa učinku trenutne politične akcije in ne stavi nanjo, kakor Valentin Vodnik v *Ilirii oživljeni* (čeprav Vodnik govori o Napoleonovem duhu, se kaže v njegovem razumevanju še dedič naivnega, podeželskega racionalizma, ko upa, da bo politična akcija uredila stvari, kakor je najbolje za Slovence).

Toda kljub času primernemu nacionalizmu Prešeren ne zapada sovraštvu do tujega, še posebej pa ne sovraštvu do tuje kulture. Da nadaljuje in stopnjuje že pri Linhartu in Vodniku zaznavni odpor do absolutizma – vendar ne več na ravni smešenja in basni ter politično pro-gramatične poezije, temveč v generalni izpovedi romantičnega nacionalizma in hkrati tudi humanizma, v *Zdravljici* –, seveda ni treba posebej poudarjati. Se pa avtorska jeza prvič v slovenski literaturi usmeri zoper Slovence, ki odvečno odpadajo od slovenstva, ne da bi ob tem zares pripadli čemu drugemu: resničen problem za slovenstvo so le ti, ne pa drugi, čeprav niso vedno samo sosedski mejaki . . .

Zanimivo spremembo prinese nastop Jovana Vesela-Koseskega. S svojo znamenito odo *Slovenija cesarju Ferdinandu* – še v predmračnih absolutističnih časih – odločno poveže slo-vensko družbo z avstrijsko cesarsko idejo: pri njem je zvestoba cesarstvu brezpogojna in je temeljni zakon obstoja Slovencev: »Hrast se omaje in hrib, zvestoba Slovencu ne gane!« Cesarska ideja bo 1849. leta po njegovem upanju tudi srečno, pravično in enakopravnostno uredila razmerja med narodi v Avstriji, ki so se 1848. nenadoma pokazala v nerazveseljivo sovražnih barvah. Takole pravi Vesel v pesmi *Viribus Unitis*, ko ob prihodu cesarja Franca Jožefa v Trst hvali usodo, ki je na obalah Jadrana združila tri mogočne sile pod cesarskim žez-lom: »Talijski um svitlosti starodavne,/Izkušeno Slavenstva hrabro kri/Germanskih ved modrosti bistroglavne;/ Zvarila vse (osoda) je v stik edinosti.« Zato pa Vesel vpelje v slo-vensko literaturo njeno najbolj popularno negativno figuro v vsem 19. stoletju, nemškutarja, torej rodni zemlji in krvi nezvestega Slovenca. 1848. leta Koseski sporoči nemčurju:⁹ »Za tebe, budalo, nabrušen je meč,/Nikdar ne poljubi Slovenka te več« – torej: tako z najhujšim moškim kot najbolj bolečim ženskim (kakor vemo že od Aristofana) orožjem obljublja narod-nemu odpadniku neusmiljen boj. Napade celo nemško kulturo, in to z značilno historistično

⁸ O tem glej Prešernovo pismo Vrazu z dne 19. julija 1838 in njegov prispis k Smoletovemu pismu Vrazu z dne 26. oktobra 1840 – Prešeren, *Poezije* in pisma, uredil Anton Slodnjak, Ljubljana 1964, 343 in sledeče.

⁹ Pesem *Nemškutar, Slovenija* 1848, 24. številka, 96.

utemeljitvijo (značilno za način mišljenja o političnih rečeh): »Učil je, ne zabi, Slovenec modrost./ Ko glodal še Nemc je modvedovo kost.«

Nemška kultura in takšno prostaško zavračanje njenih vrednot, ki je v času zmagoslavja Veselove muze na slovenskem Parnasu (štirideseta, petdeseta, prva polovica šestdesetih let 19. stol.) popolnoma prevladalo nad prešernovskim konceptom odprtosti tujostim ob hkratni prvosti slovenskosti, sta mnogo slovenskih ljudi spravila v nemški politični tabor. Najznamenitejši primeri so Dragotin Dežman, ki se je prelevil v Karla Deschmanna, Valentin Konšek, ko se je iz liberalnejšega Celja, kjer je 1848. in 1849. leta še bil Slovenec, preselil v zatohlost vojvodine Kranjske, kjer je moral biti Nemec, če je hotel biti zvest svojim liberalnim vizijam, in seveda Jožef Schwegel, v mladosti nastopajoč kot slovenski pesnik Žvegelj. Franjo Šuklje piše v II. knjigi svojih spominov o njem zelo značilno tole:

»Sam mi je pravil, da je sprva ugibal, kateri izmed obeh narodnih strank naj bi se pridružil (gre torej že za parlamentarno dobo, in torej ne drži tista Šukljeva trditev, da je Schwegel slovenstvo odrgel zaradi kariere, ki je bila ob nastopu parlamentarizma že zelo visoko oz. v dneh Schweglovega parlamentiranja že končana. I.G.) ter da je celo mislil, najprej javiti se narodnemu volilnemu odboru. Toda stari Bleiweis mu ni ugajal.« . . . »Kako pa z njegovo ‚nemškutarijo‘? Izrecno poudarjam, da se mi ono izbiranje med nasprotujočima si narodnima strankama vidi nemožato, malo značajno. Navzlic temu pa moram resnici na ljubo pibiti, da je Schwegel v razgovoru s fanatičnim Nemcem, posl. dr. Mengerjem, vpričo mene čisto jasno označil slovenščino kot svoj materin jezik.«¹⁰

Šuklje sicer obsodi Schweglovo izbiro narodnega tabora kot »nemožato, malo značajno«, toda pomembno opozori, da so se staroslovenske miselne matrice sredi in konec šestdesetih let šele začele izrabljati. Vendar: medtem ko se je v kulturi lahko izvršil preobrat v zavesti slovenskih ljudi in je Josip Stritar kaj hitro dobojeval svoj boj zoper Koseskega (popolna kanonizacija Veselove poezije in prevodne dramatike v sedemdesetih letih je izzvenela v prazno: prvo zbrano delo katerega slovenskih literatov v kulturni sferi ni doživelo praktično nikakega uspeha in za vsem knjigotrškim podvigom je pravzaprav stala politika z »očetom naroda« dr. Bleiweisom na čelu), je v vsakodnevnih dejavnosti, politiki, kaj podobnega bilo nemogoče, kajti nemškonacionalne vlade, ki so stolovale na Dunaju v sedemdesetih letih, so bile, kakor je zapisal Ivan Prijatelj, Slovencem mačehe: zavoljo neposredne narodnostne ogroženosti je zaživel slogaški koncept, ki je imel kot pozitivno posledico vsaj delno priznavanje soobstoja različnih miselnih usmeritev v slovenskem življenju, onemogočal pa je jasno ločitev duhov in resnično tekmovanje konceptov na življenje in smrt, se pravi novodobni kriterij za ugotavljanje uspešnosti te ali one politične opcije in njenih nosilcev. Slovenska besedna umetnost je kot enoten organizem prešla iz ene miselnosti v drugo; bil je to izrazit generacijski prelom, ki je odpihnili starejšo generacijo: do idejne različnosti konceptov je prišlo šele z Mahničevim nastopom – šele od tedaj so v slovenski literaturi doma novodobna sinhronistična, ne zgolj diahronistična nasprotja. Le na prvi pogled je v tem paradoks: slovenska politika se je miselno diferencirala pred literaturo, toda dokončni prelom med različnimi idejnimi koncepti je bil izveden v literaturi prej kot v politiki, zakaj staroslovenski kulturni koncept je bil nezmožen samosvojega, torej vsaj malo avtonomnega življenja in nasprotovanja mladoslovenskemu, ki ga je podpiralo novodobno življenje samo.

Vse to smo morali pojasniti, da bomo mogli razumeti poglede na Nemce v slovenski literaturi v drugi polovici 19. stoletja. Staroslovenska generacija je, kakor smo videli pri Veselu, kar najostreje in najbolj drastično ter z veliko resnobo obsojala vsak in vsakršen odpad od narodnosti, ki ga je vse bolj skušala enačiti z odpadom od svojega koncepta. Ker so se ti odpadki pogosto vršili zavoljo kulture, so le-to radi odmislili kot kakršno koli samostojno vrednoto. To velja tako za nemško kulturo kot mladoslovenski kulturni koncept. Ko odpade kulturni, torej prešernovski argument za prijaznost Nemcem in nemštvu, je pot izražanju sovraštva odprta. Toda proti Nemcem se nacionalne literarne sovražnosti značilno ne začno takoj – so preblizu in premočni –, zato pride najprej do nekakšne orewellovske vaje v sovraštvu v razmerju do Madžarov, s katerimi Slovenci (z izjemo prekmurskih in porabskih) nimajo neposredno opraviti. V času razplamtele revolucije 1848. in 1849. leta Vesel napiše strupen

¹⁰ F. Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1929, 58, 59.

protimadžarski verzni pamflet *Naprej, slavenski jug*. Živo podobo sovražnika pač potrebuje vsak narod.

Šele po tej vaji se Koseski loti Nemcev, s katerimi je slovenstvo v dosti usodnejšem razmerju – vse bolj bojujočem, kajti potrebno se je zoprestaviti agresivno protislovenskemu in sploh protislovanskemu nemškoliberalnemu nacionalizmu –: v Glosi XVI tako že pravi, da Nemca grize zavist ob uspehih Slovencev. Tu je Nemec prvič v slovenski literaturi praktično izenačen z nemčurjem, ki je prepoznan pravzaprav kot njegova predhodnica. Vsaj napol je Koseski to izrekel tudi v nam že znanem tekstu *Nemškutar*, kjer je nastopil zoper simbol modernega nemštva, frankfurtsko zastavo. Ne najprej zavoljo cesarske ideje in zvestobe nji, ki seveda tudi obstaja, ampak v prvi vrsti zaradi svojega slovenskonacionalnega prepričanja, točneje programa, ki mu je nemška država v obsegu Nemške zveze smrtna grožnja. Spočetka so bili sovražniki jasno rangirani: najhujši je bil nemčur, tesno za petami mu je sledil Madžar . . . Zdaj je Koseski že skoraj patološko protitujski (a to je le program, zakaj še vedno živahno prevaja iz tujih jezikov, predvsem nemščine): Glosa XVII sporoča, da so prave vrednote zgolj doma – in ker je doma tako idilično, kakor je popisano na mestu rečenem (le pesnikom se standardno slabo godi tudi tu!), – »Tujstvo . . . nad nami gode«, saj »Mu zavid ne da pokoja./Veseli se naše škode« . . . Zatorej: »Slovenja kako grenko, /Raj debelo ko pretenko/ Včasih tujcu reči mora.« Dihotomija je torej jasna: Slovenec nasproti vsem in vsakomer na vseh ravneh življenja. Pozitivnosti so samo doma, v domačem izročilu ter trudu lastnih rok, in le glede na vse to se meri inferiorni preostali svet. To je vsekakor že zelo oddaljeno od prešernovskih (a tudi zgodnejših veselovskih) vizij mednacionalne kooperacije in sosedskega, ne vražjega mejaštva.

Ne more nas presenetiti, da mladoslovenci na nemško-slovenska razmerja v bistvu gledajo enako kot staroslovenci: od njih se občutneje razlikujejo, rekli smo, v kulturnem konceptu, ne pa političnem, kjer ostajajo pod dežnikom skupne protinemške fronte. Po Veselovi zaslugi pa je odnos do Nemcev prišel od prešernovskih posebnih kulturnih odnosov do čisto in najprej političnega razmerja. Mladoslovenci tako v svojih literarnih proizvodih radi slikajo poštene Slovence v boju z nepoštenimi in pokvarjenimi nemčurji in v vse večjemu številu tudi Nemci (romani in povesti J. Jurčiča, Fran Levstik pa v svoji verziji Tugomerja celo izrecno prekolne Nemce, kakor Vesel poprej Madžare). V širjenju takega preprostega občutenja sveta, kjer je dobro povezano z narodnjaštvom, zlo pa z odpadništvom ali tujstvom, sodelujejo praktično vsi literarni in polliterarni žanri, od previdnih pridig (A. M. Slomška) do zelo prozornih kriminalk (J. Aleševca).¹¹ Mladoslovenska generacija prinese le eno novost v obravnavo nemško-slovenskih odnosov glede na staroslovensko, in ta je izrazito povezana z naravo literarnega sveta, torej z edino veliko spremembo v doživljanju nacionalnega kozmosa teh dveh za Slovence usodno pomembnih generacij: mladoslovenci se lotijo zadeve tudi s humorne, točneje satirične plati.

Janez Menciger tako napiše svojega *Vetrogončiča*, kjer dokazuje, kako je nemčur, ki se sklicuje na nemško kulturo kot razlog svojega nemštva, v bistvu le polkulturnež (kulturn ni, ker ne pozna slovenske kulture), kar pa je slabše od nekulturnosti, ki je med narodnjaškimi Slovenci že nemogoča (kajti slovenska literatura že premore svojo klasiko in nje poznavanje v rodoljubnih krogih celo odloča o ženitvi): via facti je sprejeta Fichtejeva miselna podmena, da jezik oblikuje ljudi; tako je nezvestoba materinščini, ki je znak vsakega pravega rodoljuba, v bistvu tudi nezvestoba resnični kulturnosti, saj je človek v določeno narodno kulturo skozi njen jezik pravzaprav naravnost rojen . . . Toda tako se je mladoslovenec lotil nemčurstva na načelni ravni, ne pa tudi, ko je šlo za boleče konkretne primere, kakor bomo brž videli pri Janezu Trdini, razen v docela brezupnih in nepoboljšljivih slučajih (dr. Zarnik tako npr. satirično obračuna s K. Deschmannom v spisu *Don Quixotte della Blatna vas*, 1862). V avtobiografiji Janeza Trdine moremo namreč prebrati sledeče vrstice o Franu Miklošiču, ki vsekakor ni bil nikak nemčur, odpadnik od slovenstva, ni pa tudi bil transparentno-manifestativen narodnjak, ali v slovarju tedanjega časa »domoroдец«:

»Najbolj se nam je zameril Miklošič s tem, da ni hotel govoriti po slovensko. S Hrvati in Srbi se je pomenkoval po ilirsko, s Poljaki po poljski, z nami pa je vedno le namškutaril. To nesramno

¹¹ O tem glej knjigo M. Kmecla, *Od pridige do kriminalke*, Ljubljana 1975.

preziranje našega jezika (jezik vsekakor že dolgo ni bil več zgolj sredstvo sporazumevanja – kvečjemu nesporazumevanja –, temveč tudi in predvsem narodnostni znak. I. G.) je moglo imeti samo dva vzroka. Ali ga je tako zaničeval, da ni hotel govoriti jezika svoje matere, ker se je sramoval, ali pa našega pismenega jezika ni dobro znal in se torej ni hotel blamirati. Ta dva vzroka sta oba enako grda in podla in zato ostane na Miklošičevem imenu na vse veke žig sramote. Filologi naj ga svobodno časte s kadihom, kajti je bil te časti tako vreden kakor nobeden izmed njegovih vrstnikov. Mi rodoljubi pa ga ne moremo in nečemo spoštovati in ljubiti, smatramo ga za izgubljenega sina naše matere Slavije.«¹²

Zaostritev je torej očitna: v drugi polovici 19. stoletja in na začetku 20. ni bilo dovolj biti Slovenec, temveč je bilo to treba vsepovsod in vsekdar kar najočitneje kazati, če si je človek hotel pridobiti milost v očeh mladoslovenske generacije, ki jo je kot najdlje živeči pripadnik (deloma celo neradikalni predhodnik) avtentično zastopal še v času moderne Janez Trdina s svojimi od Ivana Cankarja močno hvaljenimi avtobiografskimi in spominskimi spisi.¹³

Tam nekje v začetku 80. let prejšnjega stoletja mladoslovenci izgube duhovno vodstvo v slovenskem narodu. Po razsvetlenski, Prešernovi romantični, staroslovenski veselovsko kvaziklasicistični in mladoslovenski generaciji stopi v ospredje slovenskega duhovnega življenja generacija Frana Šukljeta, Janka Kersnika, Ivana Tavčarja in Ivana Hribarja. Pogledi na nemštvo se začno tudi sinhrono diferencirati. Nedvomno je duhovni oče te generacije Josip Stritar, ki se nikakor ne strinja z mladoslovenskim prvakom Levstikom, izjavljajočim, da je vse slovenstvo le v kmetstvu (Popotovanje iz Litije do Čateža) in v oblikah ljudske kulture: kolikor se dejanskost ni skladala z Levstikovimi mislimi, toliko slabše je bilo zanj – strupeni kritikaster je brž poskrbel za to, da se je uravnala po njegovih zideologiziranih idejah (tako npr. iz slovenskega slovstva brezumno izžene Jožefa Stefana). Stritar vpelje k nam – prvi po Prešernu in Čopu – avtonomna estetska merila za vrednotenje književnosti in tako vpliva kot zgled za avtonomizacijo drugih predelov človeškega življenja, ki se počasi slovenizirajo tudi institucionalno, ne zgolj zasebniško in osebniško. Nadalje Stritar jasno pove, da slaba literatura ne rešuje nikogar, še najmanj narodnost v industrijski epohi. Za vrednotenje literature pa niso ustrezna domača merila, temveč širša, ki so seveda predvsem estetska. Res ne vztraja dolgo pri takšnih mislih, toda naslednji generaciji naših ustvarjalcev postanejo precej domača, moderni pa tudi edino veljavna.

Sedemdeseta leta so hudo preizkus trdnosti slovenskega narodnega gibanja, toda ko nemškoliberalno vladno zamenja Taaffejeva, preidejo Slovenci kot del železnega obroča vladne večine iz defenzive v ofenzivo, ki jo izpelje že nova generacija, Mladoslovenci so bili nekašni poklicni rodoljubi in kot take jih je nemški liberalizem seveda strastno sovražil, medtem ko so novi ljudje rodoljubi v različnih poklicih. (Moderni bodo preprosto Slovenci v različnih poklicih.) Medtem ko mladoslovenci uporabljajo v primerjavah z Nemci zvijačo, ki dokazuje, da le na pol pristajajo na avtonomnost literature¹⁴ – namreč skrijejo se za vse Slovane,¹⁵ kot da odloča o literarnih rečeh kri in krvna sorodnost, ki sta metafora za tisto, čemur so znak jezik in medjezikova razmerja – se stritarijanski »osemdesetletniki« suvereno odpro Evropi: s Stritarjevim romanom *Zorin* pretekli, s Celestinovo radikalizacijo v eseju *Naše obzorje* pa tudi sočasni. Iz nje Nemci niso izvzeti, vendar pa načelno niso literarno ne pomembnejši ne nepomembnejši od drugih. Tako stritarijanci primerjajo samo slovensko literaturo z nemško in njihov mošter more v sonetizmu že dati prednost Slovincem pred Nemci. Klasik Prešeren pa po Stritarjevem videnju stvari tako ali tako zdrži primerjavo tudi s Petrarco, celo več: med njegovimi soneti ni praznega, pri Petrarci pa marsikateri . . .

Kljub pikremu označevanju nemškega soseda (Stritar: »ošabni sosed«, Celestin: »Narodnega sovraštva nima naš narod niti proti Nemcem, ki so bili in so še vedno najmanj – ljubez-

¹² J. Trdina, *Izbrano delo I*, Ljubljana 1971, 303, 304. Tu je zelo očitno pokazano, kako je bilo mladoslovenski generaciji slovenstvo poklic, kakor npr. filolog, saj Trdina govori o filologih contra rodoljubih, kakor da sta ti dve opredelitvi izključujoči (torej sta na istem nivoju).

¹³ Trdina je tudi pripadnike drugih narodov cenil predvsem po njih rodoljubju, tako se je zmrdoval nad Goethejem, ki se je po njegovem slabo obnašal v času Napoleona I., usužnjevalca Nemčije in Nemcev.

¹⁴ Le dr. Zarnik je nekoč zaklinal poznejšemu enonočnemu »očetu naroda« (po smrti dr. Janeza Bleiweisa) Luki Svetcu, ki je kakor njegov predhodnik suvereno presojal vse narodne reči: »... postavi se na evropsko stališče, kadar boš imel zopet pero med palcem in kazalcem, hoteč presojsati lepoznavske plodove.«

¹⁵ O tem glej zlasti v *Moje življenje* Janeza Trdine, kjer sta vrhunska mojstra Prešeren in Lev Tolstoj nasproti vsem Nemcem in drugim.

nivi z nami.«)¹⁶ stritarjanci prvi poskrbe za bolj sistematično prevajanje iz nemščine v slovenščino, ki je bilo poprej plod osebnih afinitet ali šolskih in drugih poučnopragmatičnih potreb. Tako Anton Funtek prevede prvi del Goethejevega Fausta (1908), kar na simbolni ravni kaže veliko spremembo: slovensko občestvo nemške kulture nima več za svojo drugo kulturo, temveč obravnava enega njenih največjih tekstov kot tekst tuje kulture, se pravi: prevede ga. Hkrati je to bil dokaz enakovrednosti slovenščine nemščini tudi v največjih dosežkih slednje. Kako Šuklje vidi slovensko-nemške odnose in razmerja, smo se že mogli poučiti okoli Schweglovega primera; podobno strpnost zasledimo tudi pri Janku Kersniku, ki prvi pogleda na dejavnost mladoslovenskih »poklicnih Slovencev« z ironično distanco. Za menjavo generacijskih videnj je poučno prebrati njegov roman *Agitator* in enako naslovljeni predel spominov mladoslovenskega voditelja dr. Josipa Vošnjaka: kjer je pri Vošnjaku najhujša resnost in zaresnost, je pri Kersniku blažja ali ostrejša ironija, ki se vse bolj ostri v kritiko. To je znak, da se je slovenski prostor v osemdesetih letih 19. stoletja duhovno precej sprostil: postal je prostor. Prej je bil premica, linija . . .

Ivan Tavčar je bil v odnosu do Nemcev formalno dedič mladoslovencev. Tudi on je imel Miklošiča za vsaj sumljivega, enkrat ga je označil celo kot »nemško s...jo«.¹⁷ Toda ta netolerantna pot doživi notranji zlom – tako v svoji levstikovski prapodobi kot v postmladoslovenskih liberalcih. Levstik na večer svojega življenja obupa nad Slovenci, ker pač glede slovenstva ni odstopil od svojih rigorističnih pogledov, ki so ga vodili v samosilniško jezikoslovstvo ter nekonstruktivno kritikastrstvo, zlasti proti J. Jurčiču; Tavčar pa je v 90. letih raje podpisal pogodbo s Schweglom kakor s slovenskim katoliškim političnim taborom in s tem narodnostni radikalizem slovenskega liberalizma pahnil na raven demagoške fraze. Mladoslovenecem vse skupaj ni bila le fraza, res pa je, da so še živeli v časih, ki so o načelnosti v politiki več vedeli od modernih, ki jim je Tavčar politično že pripadal. Nadalje je Ivan Tavčar spravil Antona Aškercar – ta je bil hkrati zadnji klasični in prvi moderni Slovenec – od *Ljubljanskega zvona* zato, ker je narodno načelnost jemal resno . . .

Moderna doba se začenja pri nas v politiki z razpadom prej za silo enotnega narodnega tabora na dve stranki. Antonu Mahniču ločitev duhov v kulturi, kjer je poskušal najprej, ni ravno bleščeče uspela, zato pa tem bolj v politiki, kjer so njegovi bojoviti učenci več kot nadomestili omenjeni polom svojega mojstra. Tako je bil slovenski narod naenkrat razdeljen kakor drugi moderni narodi po sočasni celinski Evropi na krščanski in liberalni tabor. Starejša dihotomija, liberalci nasproti konservativcem, ki je tako značilna za 19. stoletje, na Slovenskem ne pozna strankarske organiziranosti, temveč gre za spopad ne docela institucionaliziranih političnih (in ne zgolj političnih!) skupin (staroslovenci: mladoslovenci), kadar niso pod enotnim dežnikom narodnostne fronte . . . Stritarjev boj na nož v *Dunajskih sonetih* z do konca odkrito afirmacijo liberalizma v opoziciji do prevladujočega klerikalizma je zgolj osebna akcija, toda vseh mostov tudi tedaj Stritar ne podre . . . V 90. letih pa je slovenska politična delitev kar nenadoma v skladu s stanjem drugod po Evropi. Najverjetneje je k temu odločilno pripomoglo pomanjkanje aristokracije kot naravnega družbenega nosilca konservativizma 19. stoletja: njeno umikanje v postrazsvetljskih časih je tako slovenskemu narodu omogočilo prehod iz zamudniške politične struktuiranosti (nediferenciranosti pod slogaškim dežnikom) v docela aktualno za čas fin de siècle. Recidivi klasičnega nasprotja 19. stoletja med konservativizmom in liberalizmom, ki so bili pri narodih z razvitima tema dvema političnima taboroma močni še dolgo po letu 1900, so bili pri Slovencih dokaj šibki. Tako se ne moremo čuditi, da je Ivan Šušteršič v spremenjenih, modernih političnih razmerah mogel igrati tolikšno vlogo, zakaj bila mu je naravna¹⁸; se je pa njegovo spretno, s preteklostjo docela neobremenjeno parlamentiranje omejilo na ozke strankarske koristi, v popolno onemogočenje slovenskih liberalcev . . . Za začetek na Kranjskem. Socialna demokracija kmalu po delitvi na liberalni in krščanski politični tabor izpopolni novodobno politično struktuiranost Slovencev.

¹⁶ J. Stritar, Izbrano delo, Ljubljana 1969, 41; F. Celestin, Naše obzorje, odlomek je dosegljiv v: Slovenski literarni programi in manifesti, Ljubljana 1990, 34 in sledeče.

¹⁷ Izidor Cankar, Obiski, v: Iz. Cankar, Izbrano delo, Ljubljana 1972, 161.

¹⁸ To velja tudi za njegovo po vsej dvojni monarhiji razpito kupčevanje z žlindro, ki mu je prineslo vzdevek dr. Žlindra, a kljub dokazani slepariji se njegova kariera ni končala.

Tako je torej v zadnjem desetletju 19. stoletja na Slovenskem bila vzpostavljena politična struktura moderne slovenske družbe. V umetnosti je modernistični prelom le malo kasnejši: z nastopom literarne (Cankar, Župančič, Murn, Kette) in slikarske (Jakopič, Grohar, Jama, Strnen) četverice, s trojico arhitektov (Plečnik, Fabiani, Jager) ter z izjemnimi ustvarjalci še na drugih področjih postane slovenska kultura povsem vtelesena v sočasna evropska prizadevanja. Stara razumevanja se seveda še držijo, a življenje jih premaga. Zlasti očitno je to v boju za neoilirizem in proti njemu. Tu gre za vprašanje, ali naj Slovenčevo obzorje pred evropskimi vsebinami napolnjujejo mimo slovenskih še katere druge, kakor je nekoč bilo z nemškimi. Novoilirci so se zavzemali za to, da je vmes še jugoslovanstvo, ki naj stopi na mesto slovenstva, to pa se naj poniža na raven regionalnega. Vendar so povoženi najprej kulturno (Ivan Cankar nastopi proti njim v govoru Slovinci in Jugoslovani), skozi čas pa vse bolj tudi politično (začetki misli na samostojno slovensko državo so pri dr. Antonu Novačanu in njegovih Slovenski republikanski stranki, ki je delovala 1922. in 1923. leta).

V drugi polovici 19. stoletja je slovenski inteligent še bil vtelesen v dve kulturi, kar dokazuje tako Šukljjetov kot Šumanov uspeh na elitni avstrijski gimnaziji¹⁹ ter navsezadnje tudi Stritarjevo nemško pesnenje ipd. Tik pred prvo svetovno vojno je bilo že povsem drugače: bikulturni ljudje so bili le še izjeme. Med Nemci in Slovenci se je bil neusmiljen boj na vseh ravneh, tudi na kulturni, o čemer priča pisateljstvo Rudolfa Hansa Bartscha na eni in Lojza Kraigherja na drugi strani.²⁰ Kdor se vanj ni vključil, je bil najmanj sumljiv narodni mlačež, če ne tudi narodni odpadnik. Tako je npr. dr. Josip Ipavec umrl povsem pozabljen in prezrt, čeprav je napisal prvi slovenski balet – bil je pač samó Slovenec, ne pa tudi manifestativno-transparentni Slovenec: Janez Krstnik nove slovenske glasbe je postal šovinistični Anton Lajovic,²¹ ki je v tujini bil znan samo po svojih ekstremističnih protinemških pamfletih, ne pa po svoji glasbi, medtem ko so dr. Josipa Ipavca ne samo poznali, temveč tudi cenili takšni odličniki duha, kot so bili Wilhem Kienzl, Alexander Zemlinsky, Oskar Nedbal, Joseph Marx – kajpak zaradi muzike in samo zaradi nje.

Nič bolj niso bili odprti Nemci: Jože Plečnik samo zaradi svoje narodnosti ni mogel postati naslednik Otta Wagnerja – bil je spet samó Slovenec in prav nič transparentni Slovenec, toda to je bilo dovolj, da ni mogel zasesti položaja, na katerega bi po svojih strokovnih sposobnostih moral priti, prav tako kot Josip Ipavec ni mogel v slovenski zavesti dobiti mesta, ki mu gre. Le državna uprava je v nemškem svetu še omogočala uveljavitev Slovencev, o čemer priča zlasti kariera dr. Ivana Žolgerja, ki se je ostenativno vselej podpisoval po slovenskem pravopisu. Manj univerza oz. ne vsaka univerza: v Gradcu je bila ob prelomu stoletja edino slavistična profesura dosegljiva Slovencu. Dunaj je bil nekoliko odprtejši, vendar Plečnikova izkušnja priča o tem, da ni bil prost predsodkov do Slovencev, ki jih je gojil tudi sam cesar Franc Jožef – ta je imel slovenski jezik za silno zaostal in je bil nemalo presenečen, ko je od Matije Murka izvedel, da v njem obstaja prevod Svetega pisma iz istega stoletja kot v nemščini!²² Vsekakor je cesar pokazal manj kulturne širine kot njegov minister: baron Feliks Pino ni premogel le kurioznega navdušenja za mične slovenske pomanjševalnice, temveč tudi resno voljo in je uspešno prevedel Prešernov sonet *Memento mori* v nemščino.²³ Toda Pino je bil preostanek starih Taafejevih časov.

Kakor so Slovenci v očeh avstrijskih Nemcev izgubili simpatije (pod konec stoletja jim je nekoliko naklonjen le Peter Rosegger, ki je evoluiral od skrajne sovražnosti do vsega nenemškega, medtem ko so bili tedanji nemški liberalci Slovincem popolnoma sovražni in si ni mogoče več predstavljati kakega Vinzenza Rizzija, ki je sredi 19. stoletja močno hvalil Prešernovo pesništvo, ob Antona Aleksandra Auersperga, ki je Slovence sprejemal vsaj na herderjansko-romantični ravni ne preveč pokvarjenih preprostežev), tako so tudi Nemci izgubljali simpatije v očeh Slovencev, zlasti inteligence. V tridesetih letih 20. stoletja se pojavi na Slovenskem celo že zaničljiv izraz za Nemca – Švab. Značilno gre za »uvoz« iz srbskega

¹⁹ O tem glej Šukljjetove in Sernečeve spomine (slednji so izšli v Ljubljani 1927, o Šumanovi zgodbi glej str. 27, 28).

²⁰ O tem glej v: F. Zadravec, Kraigherjev roman Kontrolor Škrobar (v knjigi imenovanega Črni pirih), Ljubljana 1981, 168 in sledeče (popraviti pa je potrebno pasus o P. Roseggerju).

²¹ Izidor Cankar, Izbrano delo, Ljubljana 1972, 157, 158.

²² Matija Murko, Spomini, Ljubljana 1951, 130.

²³ Ivo Šorli, Moj roman, Ljubljana 1940, 72.

doživljanja sveta. Vsekakor je slovensko sovražno doživljanje Nemcev v bistvu reakcija na akcije nemške politike od Jožefa II. naprej. Seveda je to miselno preprosta reakcija, toda življenje ni zgolj zapleteno in globoko, kajti tudi akcija na nasprotni strani je navsezadnje bila nadvse preprosta in prozorna ter se glede njenih ciljev in namer ni mogel slepiti niti najbolj naiven Slovenec . . .

Zusammenfassung

EINSTELLUNG DER SLOWENISCHEN GEBILDETEN ZU DEN DEUTSCHEN UND DER DEUTSCHEN KULTUR IN DER ZEIT VON DER AUFLÄRUNG BIS ZUR MODERNE

Igor Grdina

Seit Joseph II. zwang das Leben in der Donaumonarchie die slowenischen Gebildeten regelrecht dazu, ihre Einstellung zu den Deutschen und der deutschen Kultur zu definieren. In der Zeit bis zur Moderne machte diese Einstellung eine Entwicklung durch, die von der Zusammenarbeit bis zum offenen Wettbewerb oder sogar zur Feindschaft reichte, wovon das letztere jedoch nur eine Reaktion auf den deutschnationalistischen Druck auf die Slowenen war. Die Slowenische Literatur hinterließ in den Werken ihrer erstklassigen Schöpfer viele symbolische und symptomatische Hinweise auf eine Entwicklung dieser Art.

Im literarischen Werk des führenden Vertreters der slowenischen Aufklärung A. T. Linhart ist das Deutschtum durch eine Beamten-schicht repräsentiert, die sich in eine durchaus slowenische Gesellschaft eindringt, in der sie einen Fremdkörper bildet und geistig unterlegen ist. Auch der aufklärerisch-vorromantische Valentin Vodnik hegt keine Feindschaft gegenüber die Deutsche selbst, stellt jedoch fest, daß die letzteren gegenüber den Slowenen vom österreichischen Staat protegert werden. France Prešeren tritt als hervorragende Persönlichkeit der slowenischen Romantik für das Primat des Slowenentums ein, weist aber zugleich auf die Bedeutung der deutschen Kultur auf jenen Bereichen hin, wo es (noch) keine slowenische gibt. Sein Zeitgenosse Jovan Vesel Koseski, ein verspäteter Klassizist, setzt sich zunächst für eine Kooperation mit den Nachbarvölkern ein. Im Jahre 1848 führt er in die slowenische Literatur ihre negativste Figur des ganzen 19. Jahrhunderts ein, nämlich »den Deutschtümler«, der von ihm aufs schärfste verurteilt und dem ein erbitterter Kampf angesagt wird. In der postrevolutionären Ära ist Vesel Verkünder der Ideen der altslowenischen Generation. Er hebt hervor, daß die echten Werte nur in der Heimat zu finden seien und verhindert jede, auch kulturelle Offenheit und Vergleiche mit der zeitgenössischen Entwicklung in Europa. Die jungslowenische Generation radikalisiert im Vergleich zu der altslowenischen ihre Einstellung zu den »Deutschtümlern«, zugleich verschärft sie aber auch ihr Verhältnis zu den Deutschen, denen sie in allen literarischen und halbliterarischen Gattungen, sozusagen von der Predigt bis zur Kriminalgeschichte, an den Leib geht. In der sechziger Jahren des 19. Jahrhunderts werden die Einstellungen zu den Deutschen in der slowenischen Literatur und unter der slowenischen Intelligenz im allgemeinen, differenzierter: einige (z. B. I. Tavčar) verfolgen den scharfen Kurs der Jungslowenen, der aber zunehmend zu einer demagogischen Rhetorik für die Massen wird, während die anderen (wie etwa J. Kersnik) bereits mit einer ironischen Distanz den slowenischen nationalen Radikalismus verfolgen. Für die nächste Generation, die Generation der Moderne, ist das Slowenentum etwas durchaus Selbstverständliches, sie verlangt in dieser Hinsicht auf allen Eben und in allen Lebensbereichen ausschließlich europäische Maßstäbe, die die patriotischen zur Gänze ersetzen sollen. Die slowenische Kultur hat damals die zeitgenössische Entwicklung in Europa bereits aufgeholt, sie weist eigene Klassik und Moderne auf, und so besteht kein Bedarf mehr an der deutschen Kultur als Zweitkultur, nicht nur für den gewöhnlichen slowenischen Menschen sondern auch für den slowenischen Gebildeten (eine solche Rolle spiel die deutsche Kultur etwa bis zum letzten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts). Die deutsche Kultur erlangt für den slowenischen Gebildeten durchaus denselben Rang wie alle großen europäischen Kulturen. Nach dem Ersten Weltkrieg werden einige Persönlichkeiten (z. B. der Komponist A. Lajovic) sogar zu ihren eifrigsten Gegnern.